

Det man ikke kan forsikre sig imod:

Om skyldens og tilgivelsens økonomi hinsides velfærdssamfundet i Ida Jessens roman *Det første jeg tænker på*

Nils Gunder Hansen, Syddansk Universitet

I sin klassiske artikel "Velfærdsstat og personlighed" fra 1956 udviklede Villy Sørensen en slags toregimentelære for velfærdssamfundet. Velfærden omfatter det, man kan forsikre sig imod, men den kan ikke rumme det, man ikke kan forsikre sig imod såsom eksistentielle grundforhold, en fejludvikling i personligheden eller fatale begivenheder af både tragisk og lykkelig karakter. Velfærdssamfundet kan betrygge os socialt og materielt, men det kan ikke skærme os som mennesker.

Nu er det i sig selv en interessant diskussion værd, i hvilket omfang denne grænse kan trækkes så knivskarpt som Sørensen foregiver. Mange aktuelle diskussioner krydser i hvert fald grænsen på forskellig vis. Behandlingsfejl i sundhedsvæsenet er blot én af dem: skæbneslag eller mangel på ressourcer? Men overvældende og dramatiske begivenheder er et grundstof i skønlitterær prosa, og alene derfor kan mange romaner siges at befinde sig i grænselandet for velfærdstematikker, hvis disse har med det almene og det beregnelige at gøre.

Ida Jessens roman *Det første jeg tænker på* (2006) handler om netop det, der ofte bliver omtalt som det mest forfærdelige, der kan overgå et menneske: at miste et barn.

Vi befinder os på landet i Danmark, i den fiktive by Hvium ved Limfjorden. Romanens hovedperson, Lisa, er præst i det lille landsogn, og hun mister sin søn Gustav. På sin syv-års fødselsdag cykler han hjem på den cykel, han netop har fået i gave; han bliver kørt over af en flugtbilist, og efter at have ligget bevidstløs i en periode afgår han ved døden.

Det forfærdeligste i dette forløb kan imidlertid også være bilistens situation. Hans liv er på et enkelt sekund ændret for altid, uanset om han standser eller vælger at flygte. Romanens fortæller, Birgitte, der er barndomsveninde til Lisa og på besøg i sognet, da ulykken sker, forestiller sig, hvordan det må være at være den skyldige:

Men måske er han en familiefar? Måske putter han i dette øjeblik sine børn i seng og læser med stive læber godnathistorie for dem, for allerede nu er mareridtet begyndt? Allerede nu venter hans kone på ham inde i stuen. Hun har lavet kaffe til dem, nu skal han ind og se fjernsyn sammen med hende, og de skal snakke om deres dag. Al den tilforladelighed, de plejer at betro hinanden. Men han kan hverken gå derind eller blive herinde hos sine børn, der ser så undrende på ham. Og da han træder ind i stuen, sender konen ham det samme blik. 'Er der noget i vejen?' spørger hun, 'du virker så anderledes'. Hendes ord får ham næsten til at bryde sammen. Det

her kan han ikke fortælle hende. Han er et monster. Han vil aldrig mere kunne betro sig til hende. 'Jeg lufter hunden', mumler han. Ude på vejen prøver han at sætte sig sammen igen, stykke for stykke, men han har ikke ro på sig. Han slæber den fede, dorske hund hen ad vejen. Der er ild i ham. Det er, som om en anden har maset sig ind i hans tilværelse. De kan ikke være der begge to. Et mægtigt slagsmål er begyndt. Fra nu af vil han aldrig mere få et øjeblik ro. Søvnløse nætter venter. Alt må han skjule. Hvordan skal han nogensinde få kræfter til at vende hjem. (49-50)

Det fremgår af interviews med Ida Jessen i forbindelse med romanens udgivelse, at de første ideer til romanen netop kredsede om disse forskellige versioner af det forfærdelige: at miste et barn og at forvolde et andet menneskes død. I romanen vælger hun at fokusere udelukkende på det første. Ud over at vi til sidst bliver bekendt med, hvem flugtbilisten er, fylder vedkommende ikke noget videre i romanen.

Der er også en særlig asymmetri over de to fataliteter: Flugtbilisten bliver alene med sig selv, radikalt isoleret fra verden og menneskene, det mægtige slagsmål er indvortes. Lisa er derimod i sin radikale sorg kastet ud blandt mennesker; ikke blot er hun som præst midtpunkt i det lille landsogn, hendes tab er også resultatet af et andet menneskes handling, den være sig nok så uforsætlig, og det står i romanen hurtigt klart, at det må være én fra sognet – én, hun og alle andre kender – der er den skyldige og ikke vil træde frem.

I det hele taget er det ikke det anonyme og almenmenneskelige ved tragedien "at miste et barn", der interesserer Ida Jessen. Tematisk går man derfor lidt skævt, hvis man karakteriserer *Det første jeg tænker på* som en roman om tab og sorg. Det er tragediens helt særlige indfatning, der interesserer. Den er så at sige placeret i et ekkorum, hvor dens virkninger kastes rundt og forstærkes.

For det første er Lisa og hendes mand Frederik netop flyttet på landet af hensyn til børnene, for at skærme dem mest muligt mod den farlige, moderne verden. Frederik siger til Birgitte i en samtale:

'Jeg er født bybo. Jeg er den slags, der bliver rastløs og utilpas af fuglesang og stille skove. Al den inderlighed', siger han, 'er ikke lige mig [...]. Men når man får børn, forandrer tingene sig [...] Så kan man ikke klare, hvis der skulle ske dem noget'. [...] Han siger ikke, hvad det har med byen at gøre, men jeg forstår ham uden at spørge. Jeg ved, at der bliver solgt rygeheroin i skoleportene, jeg kender den syge materialisme, trafikken, jeg ved jo al den slags i forvejen. (79)

Lisa og Frederik er så at sige flyttet tilbage i historien, ud af det moderne. De prøver at forsikre sig mod det, man ikke kan forsikre sig imod. De søger fra velfærdens anonyme *Gesellschaft* mod et *Gemeinschaft* med tryghed, overskuelighed og nærhed; et sted, hvor man kun er omgivet af mennesker, man kender.

For det andet er Lisa præst. Hun i særdeleshed kender alle, og alle kender hende. Hendes særlige funktion er at være der for alle. Hun begrænser sig ikke til præsterollens traditionelle funktioner med forkyndelse, kirkelige handlinger, samtaler m.v. Hun er hele tiden opsøgende og omsorgsfuld i forhold til sognebørnene. Birgitte forstår ikke, at hun kan magte det:

'Skal du bare blive ved og ved?', spørger jeg.

'Du forstår det ikke', svarer hun. 'Det er ikke sådan det er. Jeg får også en masse.'

'Hvad?' vil jeg vide.

'Deres kærlighed', siger hun ligefremt og ser mig ind i øjnene. Jeg slår blikket ned.

(70)

Lisa er ikke blot, ideelt set, i et førmoderne *Gemeinschaft*; hun er i den kristne menighed i egentlig forstand, i et kærlighedens fællesskab. Derfor bliver hendes opvågnen til realiteterne også ekstra hård. Som for karaktererne i de antikke tragedier er der en stor faldhøjde for Lisa:

'Alt det jeg har gjort for folk. Jeg har stået på pinde for dem, Birgitte. Jeg har hoppet og sprunget for dem, og jeg troede, at de holdt af mig til gengæld. Det var lidt, som om vi havde underskrevet en slags kontrakt. Men nu virker det hele bare så hult, som om det kun er mig, der har troet på den'. (149)

Fordi Lisa selv har gjort mere end sit arbejde, har hun også bildt sig ind, at relationen fra menighedens side overskred det partielle og konventionelle – at sognebørnene virkeligt var ægte og inderlige over for hende.

Men måske er den dramatiske forventning til de menneskelige relationer også en erhvervsskade hos en præst. Hun skal jo netop selv være der for mennesker, når de på godt og ondt er mest ramt af livet, af det, man ikke kan forsikre sig imod, fødsel og død, ægteskab og sygdom. Altid at være til stede og skulle varetage en vigtig funktion for andre mennesker, når det brænder på, kan udgøre en særlig, til dels morbid, nydelse for præsten og bidrage til en overdreven forestilling om egen betydning: "'Der er ikke så mange, man kan gå til i Hvium', forklarer Lisa. 'Når der sker noget, mener jeg. Så kommer folk i tanke om præsten [...]. Du aner ikke, hvad jeg kan komme ud for her'" (30). Med disse bemærkninger afslører Lisa ufrivilligt, at drømmen om *Gemeinschaft* er en illusion. Folk går ikke til hinanden, de har kun præsten at gå til. Hun får inderlighedens følelsescentrum som sit særlige privilegium. Hun er en professionel velfærds- og omsorgsinstans i det eksistentielle regimente, der ligger ud over det anonyme velfærdssamfund. I en interviewundersøgelse etnologen Karen Schousboe har foretaget med yngre, kvindelige præster falder der nogle bemærkelsesværdige udtalelser om præstens særlige placering:

'At leve med i folks liv. Der lyder selvfølgelig mærkeligt, fordi jeg samtidig ikke bryder mig om den eksponering, der følger med. Men fascinationen er at være tæt på folk.

Det er en stor rigdom, men også frygteligt frastødende'. Eller som en anden udtrykte det: 'Det prikkes ned ad ryggen, første gang man skal ordne en begravelse'.  
(Schousboe 1998, 25)

Fordi præsten altid er til stede i de eksistentielle grænsesituationer og skal formidle en religiøs tolkning og forvaltning af situationerne, kan hun komme til at føle sig overmenneskelig og usårlig, som om hun i sig selv, i sin egen kødelighed, er en metafysisk instans. Det er denne indbildning, der punkteres på den mest radikale måde, da Lisa selv bliver ramt af tragedien. Pludselig er hun blot et menneske som alle sine sognebørn.

På flere niveauer er Gustavs død derfor det værste, der kunne ske for Lisa. Ida Jessen har dertil føjet en yderligere komponent. Lisa har høje idealer for både familieliv og menneskelighed, og de tillader hende selvfølgelig ikke at gøre forskel på sine to børn. Men den meget opmærksomme fortæller og veninde Birgitte fornemmer, at Lisa elsker Gustav mere end lillesøster Marie. Lisa sætter imidlertid en ære i ikke at lade sig påvirke af denne urimelige følelse, hun vil være konsekvent over for Gustav og nægter derfor at hente ham hjem i bil på fødselsdagen, hvor han er blevet længere ude for at lege med en kammerat. Nu må han værsgo' selv køre hjem på sin nye cykel, når han ikke ville med Lisa tidligere som ellers aftalt. Og det er på denne tur hjem, han bliver påkørt. Det er således i en vis forstand Lisas skyld, at Gustav dør. Hun magtede ikke at sætte sig ud over sin egen konsekvens og sine principper. Hvis hun havde været svag og givet efter for forkærlighedens urimelighed, havde alt set anderledes ud.

I romanens tidlige undfangelsesfase havde Ida Jessen ud over motiverne med flugtbilisten og dette at miste et barn idéen om at skrive en roman om en yngre, kvindelig præst. Jessen er selv vokset op i en præstegård i Jylland og kender den kirkelige verden indefra. Hun er derfor også bevidst om den store kulturforandring, indtoget af kvindelige præster i den danske folkekirke har medført i de seneste generationer, måske ikke mindst i de seneste tiår, hvor der er kommet så mange kvindelige præster, at den "unge kvinde" næsten er ved at fortrænge den "ældre mand" i det prototypiske billede af, hvad en præst er.

Stadig flere sogne definerer den ideelle præst som en ung, smuk, mild kvinde, der kan fungere som madonna-ikon i sognet. Det er sårbart for præsten, hvis kriteriet for, om hun lykkes i embedet er, hvor mange mennesker, hun gør glade, og hvor godt folk kan lide hende. For hvad vil hun have til gengæld for sin utrættelige, sociale indsats? (Boas 2006)

'... måske vil det en dag gå op for de unge præster, at de har givet og givet og givet og måske ikke får særlig meget tilbage. En dag er de ikke længere de her unge, yndige, omsorgsfulde kvinder med små børn, men midaldrende og ...'

'Bitre?'

'Ja, den historie kunne man også have fortalt, men nu er det altså tabet af et barn, der gør, at præsten Lisa kommer derhen, hvor hun vender sig mod sin menighed'. (Rifbjerg 2006)

De kvindelige præster bliver mødt med nogle særlige kønsbestemte forventninger. Hvor den mandlige præst i højere grad kunne være en formel og distant figur, der gik i ét med sin rolle, og i øvrigt tidligere havde "præstekonen" som sit menneskelige ansigt og den, der dækkede op til kaffebord, er der en mere porøs grænse mellem rollen og "menneskeligheden" (varme, omsorg, empati) hos den kvindelige præst. Hun forventes at yde ud over kerneaktiviteterne, og hun har ikke en "præstekone" ved sin side, men en ægtemand, der måske til tider vil være irriteret over det grænseløse arbejde, hvor menighedsrådet færdes i privatboligen. At være præst er noget andet end almindeligt afgrænset lønarbejde, det er et potentielt altopslugende kald, og det mærker den kvindelige præst måske i højere grad.

Ida Jessen har dog ikke villet skrive en roman om en præst, der i banal forstand kommer i krise og ikke kan klare det. Det fremgår af avisinterviewene, at hun i forvejen synes, at præster i tidens bøger og film i alt for høj grad fremstilles som anfægtede og krakelerende figurer. Hun har derfor lagt vægt på at beskrive Lisa som en præst, der er særdeles engageret, uanfægtet, stærk og "from" på en ny tids præmisser. Og det spørgsmål, romanen dermed stiller, er, hvordan en sådan figur reagerer, når hun rammes af det værste, ikke bare i almenmenneskelig forstand, men det værste for netop hende i hendes sammenhæng.

Lisa vil ikke lade sig kue og slå ned. I en vis udstrækning reagerer hun selvfølgelig, som alle andre mennesker ville gøre – hun er umiddelbart efter Gustavs død paralyseret af chok og sorg – men hun (og romanen) vil ikke lade sig nøje med sorgarbejdets langsomme og ensomme proces. Og hun vil slet ikke acceptere det skete som et fait accompli. Hun kan selvfølgelig ikke bringe Gustav til live igen og gøre det gjorte ugjort, men hun kan holde fast i sin menneskelige og religiøse etik. Hun nægter at lade sig slynge ud af de menneskelige relationer, ind i sorgens isolation og privathed. Hun vælger også selv at stå for begravelsen af Gustav og taler til ham, som når hun puttede ham om aftenen. Hun vil ikke acceptere, at der er noget, præsten og mennesket (præstemennesket) ikke kan overkomme. Hun vil ophæve tragediens konsekvenser i den forstand, at hun vil søge at genoprette kontrakten med menigheden og genindtage sin egen position som metafysisk autoritet for forvaltning af de ekstreme situationer. Hun vil derfor helt konkret finde den skyldige, få vedkommende til at tilstå, bekende sin skyld, og derefter vil hun tilgive. På det tematiske plan er *Det første jeg tænker på* derfor en roman om tilgivelse: Hvad er tilgivelse for et fænomen? Under hvilke betingelser er tilgivelse mulig?

I en filosofisk analyse af det menneskelige handlingsliv har Hannah Arendt zoomet ind på to centrale fænomener, hvor løftet er det ene og tilgivelsen er det andet (230-48). Det er ifølge Arendt karakteristisk for det menneskelige handlingsliv, at det hurtigt bliver kompliceret selv på et simpelt niveau: Vi kan ofte ikke overskue konsekvenserne af de handlinger, vi foretager, og

samtidig lader handlingerne og deres konsekvenser sig ikke tilbagekalde, når de først har fundet sted. Uforudsigeligheden og uigenkaldeligheden er den menneskelige forvikletheds og tidsligheds mærker på det menneskelige handlingsliv, og de gør, at forløb i handlingsuniverset ikke kan sidestilles med mekaniske processer i naturen eller konventionelle forløb i kulturen. Tværtimod gives der fundamentale handlinger og konventioner til at afbøde handlingslivets tidslighed.

I løftet forpligter jeg mig over for en anden til en vis grad af forudsigelighed i mine fremtidige handlinger, i tilgivelsen strækker vi os så langt, som det er menneskeligt muligt, for at komme videre, til trods for at noget uopretteligt er sket. De to fænomener, løftet og tilgivelsen, er elementære og præ-konventionelle, men især løftet har født en del konventionelle former med brylluppet som en af de mest kendte. Tilgivelsen lader sig derimod tilsyneladende vanskeligere kodificere. Måske er det ikke noget tilfælde. Måske tåler tilgivelsen som fænomen ikke at blive alt for ekspliciteret eller institutionaliseret.

Umiddelbart virker løftet også simplere. Der er formentlig ikke mange brude eller gomme, der afgiver ægteskabsløftet og indvendigt tænker: Ha, det har jeg da selvfølgelig ikke tænkt mig at holde. Løftet rummer ikke nogen særlig spænding mellem de ydre ord og den indre overbevisning, for det er først et sted ude i fremtiden, det vil vise sig, om løftet kunne holdes. Med tilgivelsen stiller sagen sig noget anderledes: dels er den sværere at præstere, fordi den tilgivende i sagens natur er blevet krænket eller forurettet, dels fordrer tilgivelsen som fænomen, at der er overensstemmelse mellem det, man erklærer, og det, man rent faktisk også føler. Ellers er der ikke tale om ægte tilgivelse. Måske af den grund er der ikke, i hvert fald i den vestlige kulturkreds, nogle ritualer eller ceremonier, der formidler tilgivelsen som elementært fænomen.

Der har gennem en del år været ført en omfattende international filosofisk og teologisk debat om tilgivelsen (Kemp 2012, 321-334), som jeg ikke her skal referere. Men jeg kan nævne, at der i en dansk protestantisk, teologisk tradition er en vis skepsis over for tilgivelsen, der hænger sammen med den mere generelle mistænksomhed over for "gode gerninger" og farisæisme. Tanken er, at kun Gud i virkeligheden kan tilgive på ægte vis; mennesker er for "indkrogede" i synden til at kunne gøre det, det vil blive hykleri eller overanstrengelse. Jeg mener, at Ida Jessen trækker på denne tradition i sin beskrivelse af Lisas adfærd.

Lisa vil ikke lade sig slynge ind i sorgens privathed. Hun vil have at vide, hvem flugtbilisten er, om hun så selv skal finde ud af det; og så vil hun konfrontere ham og have ham til at sige undskyld, så hun kan tilgive ham. Det melder hun ud i en ophidset diskussion med Frederik (og med Birgitte som tilhører):

(Frederik:) 'Du kender udmærket sit synspunkt. Jeg vil ikke høre om den flugtbilist. Jeg vil ikke tænke på ham, ikke tale om ham, ikke komme med gisninger! Han er fuldstændig irrelevant for det, der sker her. Jeg vil simpelthen ikke have med ham at gøre!' [...]

'Men det vil jeg', siger hun, som om der er noget, der går op for hende. 'Jeg vil have med ham at gøre[...]. Jeg er ikke interesseret i hævn [...]. Fængselsstraf

og al den slags. Det betyder ingenting. Jeg har virkelig tænkt på det her, Birgitte, men jeg har ikke kunnet se det klart før nu [...]. Han skal sige undskyld, så jeg kan tilgive ham. Det er det eneste jeg vil. Så jeg kan slippe af med alt det her, alt det mudder og kaos og slam. Alt det der er ved at gøre mig vanvittig, så jeg ikke kan se, hvad der er op, og hvad der er ned!' [...] 'Men det er jo hokuspokus. Det er bare magi, Lisa'.

'Tænker du, fordi du er rationalist', hugger hun hidsigt ud efter ham.

(160-61)

Frederik er rationalist og moderne i den forstand, at han tvinger sig til at være ligeglad med, hvem der har slået hans søn ihjel. Afregningen er samfundets anliggende og ansvar i modsætning til arkaiske samfund, hvor man vil søge blodhævnen og den private gengældelse. Lisa afskriver derimod både den arkaiske hævn og det moderne retssamfund. Hun vil søge privat-tilgivelsen.

Som læser kan man formode, at begge ægtefæller har blandede motiver. Når Frederik tager tragedien på sig som en ansigtsløs hændelse, er det også, fordi en fokusering på bilistens ansvar naturligt kan lede videre til hans hustrus ansvar, fordi hun lod Gustav cykle hjem selv. Det er ikke kun resignation men også en form for generøsitet. Når Lisa absolut vil forfølge sagen, er det ikke kun af religiøse årsager (fordi tilgivelsen er "det rigtige"). Hun argumenterer også på en moderne måde, psykologisk og terapeutisk, hun vil i virkeligheden af med sorgen og med alt det grimme, der har invaderet hendes åndeligt ambitiøse liv, så hun kan "komme videre". Og måske skyldes hendes desperate trang til at konfrontere flugtbilisten også hendes ønske om at skyde sit eget ansvar fra sig.

I interviews med Ida Jessen fremgår det, at hun forholder sig kritisk til Lisas projekt om at tilgive flugtbilisten og i det hele taget til tilgivelsen, hvis den bliver alt for pointeret.

'Det lyder jo smukt. Men hvem af os har ikke fantaseret om tilgivelsens mulighed ud fra selviske motiver om at få den anden i knæ? For Lisa løber tilgivelsesprojektet løbsk og bliver til kamoufleret jagt på hævn. Den ikke-troende ægtefælle derimod er i stand til at tilgive sin kone af hjertet, så de kan komme videre i deres liv med hinanden'. (Boas 2006)

(Tror Ida Jessen selv på tilgivelsen?) 'Det er jeg ikke sikker på. Det er noget, folk taler meget om, og jeg tror, det er sværere, end man bilder sig ind. Jeg tror, det undslipper ord og forklaringer. Lisa laver det tilgivelsesprojekt, men det er ikke let for hende at komme til [...] måske er det i virkeligheden ham, der kan tilgive. Han kan jo godt se, at Lisa har sin andel i det, der er sket [...]. Alligevel elsker han hende.

Jeg ved ikke, hvad tilgivelse er, men jeg tror ikke, det er en indsigt eller et punkt, man når til, jeg tror, det er noget, der er der – upåagtet. At man finder sig til rette i tilværelsen, det behøver ikke være så stort og forkromet.

*Det øjeblik man siger: "Jeg tilgiver dig" har man allerede sagt for meget?*

Det er nemlig det – "og nu står du i gæld til mig". (Rifbjerg 2006)

For mig at se lægger Ida Jessen sig med denne skepsis over for tilgivelsen i forlængelse af den protestantiske tradition, hvor den etiske fordring er uopfyldelig, for at bruge K.E. Løgstrups udtryk. Nogle af hendes formuleringer passer ganske vist bedre på mere almindelige eksempler, der ikke har så meget med romanen at gøre, som hvis en hustru tilgiver sin mands utroskab eller en person tilgiver et svigt fra en ven. Her kan der være tale om, at man i virkeligheden tilgiver på skrømt for at få den anden i knæ eller sat i gæld, mens man styrker sig selv i en blanding af ydre godhed og indre hævnerrig selvretfærdighed. Man kan måske også sige, at Lisa i den afsluttende konfrontation, som jeg skal vende tilbage til, reelt ønsker at ydmyge, intimidere og krænke gerningsmanden og i den forstand hævne sig, men der er efter min vurdering nok så meget tale om, at hun med tilgivelsen som redskab og med den anden som middel desperat søger at genoprette sin egen metafysiske suverænitet og sin ubrudte kærlighedskontakt med menigheden. Det er muligt, at det psykologisk er den desperate sorg, der driver hende, men der synes nu i lige så høj grad at være tale om et projekt, der rummer en snert af religiøst vanvid, hvor religionens bud (i hendes egen halvvejs psykoterapeutiske forståelse) kommer til at stå over både de almindelige samfundsregler og i virkeligheden også den konkrete søn, hun har mistet. Den alt for viljesbestemte og forcerede tilgivelse kommer til at tjene andre formål og underløber sig selv moralsk, hvorimod den uerklærede og upåfaldende tilgivelse, som ægtemanden står for, er den ægte, den, der kommer af hjertet.

Ifølge Løgstrup ved vi, at vi er tilgivet ud fra den andens opførsel, når han på ny opretter sit forhold til os, og det kan godt ske gennem irttesættelse eller fordømmelse. Men gøres tilgivelsen eksplicit, lader man den anden blive offer for sin overlegenhed eller sin kælenkab. Det følger også heraf, at det er i personlige forhold denne *ægte qua upåfaldende* tilgivelse er mulig, for det er jo her, der foreligger et personligt forhold, der kan genoptages. I denne forstand vil det ikke give mening at sige, at Lisa kan tilgive flugtbilisten, med mindre hun har et personligt forhold til vedkommende. Det viser hun sig så også at have, idet flugtbilisten ikke er den, hun tror, men derimod den unge pige Manne, der faktisk har sin gang i præstegården, bl.a. som barnepige for datteren Marie. Ved romanens afslutning viser det sig da også, at familien har taget Manne til sig, og at Lisa faktisk har realiseret sit tilgivelsesprojekt: "Midt i vores egen sorg har det hjulpet mig helt afgørende at være med til at blæse livsmod i hende, at føle, at hun fik livet igen ..." (227). Inden da har Lisa imidlertid arrangeret sin egen konfrontation med den mand, hun mistænker for at være flugtbilisten. Under dække af, at hun vil høre, hvordan de har det efter kvindens mors svære død, har hun inviteret et ungt par med et lille barn til samtale i præstegården. Da de gør mine til at gå, forlænger Lisa samtalen og tager samtidig det otte måneder gamle barn over til sig på skødet. Lisa småsnakker, både om sin sorg og om deres gamle bil og om risikoen for, at de kunne miste deres barn, som hun har mistet sit. Manden Albin er kold



og afvisende over for hendes ”selvsutteri”, og en stadig mere oprevet Lisa ender da med at smide sin beskyldning i hovedet på ham:

’Jeg havde håbet, at det ikke ville komme til en så ubehagelig scene som den, vi er midti nu. Jeg havde håbet, at du af dig selv ville komme og fortælle mig det. Og så var det aldrig blevet så pinagtigt som nu. Aldrig, det kan jeg godt love dig! Jeg ville have prøvet at forstå! Jeg ville have gået meget, meget langt! Jeg ville have gjort alt for dig! Fatter du det? Alt! Meget mere end man kan forlange af noget menneske [...]. Og du skal vide, at du stadig kan nå det. Der skal kun et par ord til fra dig, så begynder vi forfra. Kun et par ord, Albin!’ (216)

Lisa prøver derefter at tale til hans formodet skyldplagede sind, jf. Birgittes tidligere fantasi om flugtbilisten.

”Din skyld gør dig syg, Albin, syg og arrogant, fordi du prøver at se bort fra den. Du prøver at leve, som om du ikke er skyldig. Men du er skyldig, og det paradoksale er, at du ved det og samtidig fornægter det. Hver eneste dag når du ser dig selv i spejlet, ved du, at du har dræbt en anden. Den skyld kan du aldrig slippe af med, og det er den tanke, du skal give slip på. Du skal lukke skylden ind. Ja, jeg kan godt se, at du ikke vil høre, hvad jeg siger, men jeg ved, at du hører efter, for du kan ikke gemme dig længere [...]. Se dig selv i øjnene. Læg din hånd væk. Det vil forandre dit liv. Fra nu af vil det kun gå fremad, Albin. Det her er din vej til ægthed og kærlighed, som du, ligesom alle andre mennesker, længes efter [...]. Du ved ikke, at du ikke behøver at præstere dig til kærlighed. Det er nok at være dig, en skyldner og en drabsmand! Det er nok, Albin. Du vil blive elsket for det, du er. Jeg vil elske dig. Og først og fremmest vil Gud elske dig. Hans kærlighed er grænseløs, Albin! Jeg skal lære dig, hvordan du skal bede til ham”. (218-19)

Og efter en improviseret bøn sætter Lisa drengen på gulvet og sætter sig på hug ved siden af Albins stol. Han er blevet helt bleg. Lisa vil bede Fadervor og opfordrer hustruen til at bede med. Men under bønnen rejser Albin sig, og familien forlader i hast præstegården. Lisa fuldender bønnen og bryder derefter sammen i gråd. Hun kan ikke mere og opfordrer alle til at gå, også Birgitte, som hun åbenbart har været bevidst om har stået og lyttet ved døren. Og kort efter melder Manne sig selv til politiet.<sup>1</sup>

Lisa forsøger at gennemspille tilgivelsen på en ceremoniel og offentlig scene. Hun søger et fælles følelsesmæssigt gennembrud for sig selv og Albin. Det svarer i lille format til den berømte Sandhedskommission i Sydafrika i årene 1995-98 i forbindelse med det retlige efterspil på apartheidstyret, hvor der også blev lagt meget vægt på det personlige møde mellem bødler og ofre/pårørende og på de førstes bekendelse af deres synder og de sidstes mulige tilgivelse. Den danske filosof Thomas Brudholm har skrevet om nag og tilgivelse i forbindelse med

Sandhedskommissionen, og jeg gengiver her parafraserende nogle af hans pointer (Brudholm 2008, Gunder Hansen 2008a og b):

Under vidneforklaringerne i den sydafrikanske Sandhedskommission kunne man opleve bevægende scener, hvor ofre overvandt deres vrede og bitterhed og tilgav dem, der havde forvoldt dem smerte og lidelse. Biskop Desmond Tutu kommenterede det således: "Som jeg har sagt mange gange: Den eneste passende reaktion for os andre er at tage vores sko af, for vi står på hellig jord". Tilgivelsen fremstod som et mirakel i det mellem menneskelige, som om tilværelsens jernhårde naturlove blev ophævet bare for et enkelt øjeblik.

Denne kult omkring tilgivelsen er imidlertid problematisk, for den indebærer, at alt det, der står i modsætning til tilgivelse: vrede, bitterhed, had, hævnfølelse, afmagt, følelse af dyb krænkelse er problematiske og moralsk mindreværdige følelser.

Men det er svært at være oppe imod tilgivelsen. Ikke blot er den i sig selv en moralsk kronjuvel, den trækker også andet godt med sig. At tilgive kan terapeutisk hele det enkelte offer, så han eller hun kan "komme videre", og den enkeltes tilgivelse er også en forudsætning for, at et samfund, der har været revet midt over af konflikter, kan gro sammen igen. I forhold hertil står uforsonlighed som en bitterhed og hævntørst, der ikke blot er usund for den enkelte, men også farlig for samfundet.

Men tilgivelsen er, argumenterer Brudholm, ikke en "ren" moralsk kategori, netop fordi der er terapeutiske og samfundsmæssige hensyn blandet ind. Samfundet kan tabe tålmodigheden med de overlevende i en "Vi må også se at komme videre-tænkning". Det vil på alle måder være bedst at tilgive, og derfor – hellig jord eller ej – kunne der i Sandhedskommissionen snige sig en tendens ind til emotionelt pres på og let intimidering af vidnerne.

Undersøgelser viste, at 60 % fik det værre efter have afgivet vidnesbyrd. Men overliggeren blev også sat højt. Nelson Mandela, som selv bliver betragtet som inkarnationen af tilgivelsens mirakel, fordi han ikke lod sig knække af de mange års fangenskab, sagde: "Personlig bitterhed er irrelevant. Det er en luksus, som vi som individer og som land simpelthen ikke har råd til". Man kan komme til at føle det som en moralsk pligt, at man skal præstere miraklet. Tutu understreger ganske vist, at det ikke er nemt eller billigt, men han dvæler ikke meget ved det negative. Det er den ubetingede tilgivelse, der bliver beundret.

Brudholm sætter spørgsmålstegn ved, i hvilket omfang personlige følelser og "dyder" som tilgivelse, anger og vrede kan finde troværdigt udtryk i et offentligt rum. Han henviser til Hannah Arendt, der mente, at der er følelser, der lever i det private og kun dér.<sup>2</sup>

Jeg hævder ikke, at Ida Jessen nødvendigvis har været inspireret af den sydafrikanske sandhedskommission og diskussionerne om den, men man kan iværksætte den samme kritiske skepsis over for (mis)brugen af tilgivelsen i Lisas adfærd, som Thomas Brudholm har gjort i sin bog. Lisa iværksætter hjemme i præstegården sit eget lille magiske øjeblik, hvor eventuelle tilhørere gerne må føle, at de står på hellig jord.

Nu er en forfatters eksplicitte mening om sin egen fiktion som bekendt ikke nødvendigvis normen for den eneste sande fortolkning. Og interessant nok har teolog og tidligere forstander for Askov Højskole Hans Henningsen lavet en læsning af *Det første jeg tænker på*, hvor han vurderer Lisas tilgivelsesprojekt positivt. Han er opmærksom på en scene tidligt i romanen, hvor vi møder Albin for første gang, og hvor han og fortælleren Birgitte fører en mærkelig både aggressiv og flirtende samtale med hinanden. Birgitte bilder ham ind, at hun er præst, og de taler om skyld og tilgivelse. Hun fortæller, at folk kommer til hende med deres skyld.

'Og hvad gør du så?', spørger han. 'Sjæledoktorerer du så på bedste beskub og siger, at de ikke kan gøre for det?'

'Nej [...]. Som præst behøver man ikke gøre folk uskyldige. Den slags har man psykologer til, og ens venner [...]. Jeg fortæller dem om syndernes forladelse [...]. At der er en, der elsker dig'.

'Vil det sige, at man kan gå til dig og få syndsforladelse?' spørger han. 'Lige meget hvad man har gjort? Meget bekvemt, hvad?' [...]

'Hør her', siger jeg. 'Du kan jo ringe og aftale en tid, hvis der er noget'. (74-75)

Ifølge Henningsen fører Birgitte i sit maskespil ren luthersk tale, og hvis hun havde været præst, kunne man rubricere hende som værende af den restriktive, tidehvervske skole. Hun skyer tydeligvis al inderlighed og psykologi, folk skal ikke trøstes men have lov til at være skyldige, så de kan få tilsagt syndernes forladelse; jf. den gamle anekdote til illustration af den usentimentale radikalitet i kristendommen: Feltpræsten under Første Verdenskrig kommer hen til den sårede soldat, der har fået skudt begge ben af og siger til ham: "Hvad jamrer du over? Du har dine synders forladelse!"

Henningsen (og Lisa i hans forståelse) vil derimod ikke vide af en teologi, der mistænkeliggør ethvert humant forsøg på at gøre det gode i samfundet, blot fordi vi teologisk ved, at det gode i sidste instans ikke kommer fra mennesket. Han giver således Lisa en vis *credit* for hendes humane tilgang til tilgivelsen:

Uden tilgivelse forkrøbles menneskelivet. Tilgivelse er en realitet i mennesketilværelsen, uanset om man lægger mærke til det eller ej. Som Luther ville sige: der sker meget godt i verden, som mennesker overhovedet ikke lægger mærke til. Hvis det ikke var tilfældet, så ville det hele bryde sammen. Det er det samme som at sige, at det er Gud selv, der opretholder sit skaberværk, uanset om mennesker er sig det bevidst eller ej. (Henningsen 2009, 83)

Romanens figurer bliver her brugt i en intern teologisk polemik, hvor Birgitte kommer til at repræsentere en luthersk (tidehvervsk) teologi, der er reduceret til mekanik og kynisme, mens

Lisa, trods de forbehold man, herunder også Henningsen, kan have over for hendes "gåen over gevind", repræsenterer en skabelsesteologisk grundtvigsk-løgstrupsk sammenhæng mellem det humane (menneskers tilgivelse) og det kristelige (Guds tilgivelse).

Jeg kan dog ikke følge Henningsen. Hans tilgang passer på *hverdagens upåfaldende tilgivelse*, som sikkert er langt mere omfattende, end vi ved af, og som kan tydes religiøst som "Guds fortsatte skabelse", men jeg tror ikke denne upåfaldende tilgivelse i Løgstrups eller Ida Jessens øjne kunne omfatte Lisas forcerede og iscenesatte tilgivelse.

Nu vil nogen måske spørge, hvad disse etiske-teologiske diskussioner og pastorale scenerier egentlig har med velfærdssamfundet at gøre. Men de har ikke taget højde for, at en af vores fremmeste velfærdsforskere og -historikere Jørn Henrik Petersen har inddraget netop etiske og religiøse overvejelser i diskussionen af den danske velfærdsmodel, nærmere bestemt i skikkelse af K.E. Løgstrups etik (Petersen og Petersen 2010).

Petersen foreslår, at den danske velfærdsmodel kan ses som et udtryk for, at en protestantisk socialdoktrin er omsat i socialt og institutionelt design. I den lutherske tradition har man ganske vist ikke som i den katolske en eksplicit socialdoktrin, hvilket bl.a. skyldes tanken om fordringens uopfyldelighed. Men velfærdssamfundet kan med en vis ret ses som en samfundsmæssig institutionalisering af barmhjertigheden og omsorgen for de svage. Næstekærligheden iværksættes, om man så må sige, på en kølig og medieret facon, hvilket aflaster det enkelte individ for en mistanke om gerningsretfærdighed.

Til gengæld rummer systemet en risiko for, at den enkelte mister sansen for det personlige ansvar, fordi anonyme "mekanismer" tager af sig af tingene. Luthersk set er der en risiko for al for megen inderlighed i de personlige relationer, men inderligheden kan også blive så afsvalet og yderliggjort, at den bliver til anonymitet og fremmedgørelse. Dette er en permanent konflikt i velfærdssamfundet. Og man kan supplere Petersens analyse med at påpege, at spændingerne inden for velfærdssystemet accentueres i disse år, dels af den økonomiske krise, der sætter velfærdsydelse under pres, dels af New Public Management-bølgen, der tilføjer det nødvendige bureaukrati en ekstra byrde af regler og kontrolforanstaltninger.

I den løbende offentlige debat møder vi denne skærpede spænding iklædt en metaforik om "varme hænder" og "kolde hænder". De kolde hænder er DJØF'erne, der står for regler og bureaukrati; de varme hænder er de omsorgspersoner, der står for den direkte menneskelige kontakt med velfærdsstatens borgere og brugere.

Interessant nok er det de "varme hænder", der i Løgstrups og Petersens optik er lig med de anonyme og medierede relationer. Det, der sker i velfærdssamfundet, er jo, at professionelle træder ind på den plads, hvor der før var familie, venner, et lille lokalsamfund eller det tilfældige møde mellem en nødstedt og en "barmhjertig samaritaner". I velfærdssamfundet skal den ene omsorgsperson principielt være udskiftelig med den anden. Der er ikke tale om personlige relationer, og det skal der heller ikke være. Den samfundsmæssigt formidlede moral

har vi, fordi vi ikke magter at leve op til den etiske fordring, hvorfor debattens ”varme hænder” allerede i en vis forstand er en erstatning for de sande (og uopnåelige?) varme hænder.

Romanens hovedperson Lisa søger hinsides velfærdssamfundet. Hun søger en social sammenhæng, der kan forsikre imod det, man egentlig ikke kan forsikre sig imod, jf. Villy Sørensen. Hun vil både gribes af de sande, varme hænder og være den, der med en blanding af sin menneskelighed og sin institutionelle position inkarnerer drømmen om de varme hænder, om kærlighedens fællesskab.

Da denne drøm eller fantasi eller ambition bliver underløbet på den mest radikale vis, resignerer hun ikke. Hun vil omslutte og integrere det, man ikke kan forsikre sig imod, i en højere økonomisk sammenhæng af skyldsbekendelse og tilgivelse, så både hun og flugtbilisten kan genindtræde i det menneskelige fællesskab. Han kommer fra skyldens radikale isolation, hvor hun kommer fra sorgens lige så radikale isolation. De skal ikke prisgives den uudgrundelige eksistentielle fatalitet på den ene side og samfundets almindelige mekanismer og ”business as usual” på den anden side.

Umiddelbart viser Lisas drøm sig at være illusorisk. Hun går fejl og misbruger reelt sin stilling på det groveste. Det er samfundets afregning, der træder til i den sidste ende. Hun er afsindig af både sorg og skuffet ambition og geråder i en form for religiøst vanvid. På den måde er *Det første jeg tænker på* en desillusionsroman; den artikulerer en meget heftig længsel efter det landlige Danmark og det tætte fællesskab, men den demonstrerer nådesløst, at det ikke er en længsel, der på nogen måde kan indfries.

På samme måde kan man spørge, om der i samfundsdebatten også er et element af ønsketænkning og illusionsmageri i længslen efter de varme hænder. Aktuelle sager med misbrug og omsorgssvigt på opholdssteder viser det problematiske i at dyrke ledere og medarbejdere uden formelle kvalifikationer, der angiveligt virker i kraft af deres rene menneskelighed. Det kan lyde forjættende, at regler og planer skal erstattes af spontanitet og menneskelige skøn, men her kan man risikere at overvurdere fordringens opfyldelighed. Reelt er der to ”udfaldsmuligheder” i velfærdssystemerne. Der er risikoen for overdreven kulde: regeltyranni, kontrol, dokumentation – og så er der risikoen for overdreven varme(stue): slendrian og vilkårlighed.

Lisa drømmer en drøm, som er så radikal, at de fleste kun deler den til en vis grad. Men romanen afslører hende så også som sværmer og kalder os alle tilbage til realiteten, som de fleste af os aldrig har forladt. Der er selvfølgelig lige det lille ”aber dabej”, som vi så får at vide i *Børnene*, at Lisa måske faktisk havde ret og kun var en hårsbredde fra at realisere sit projekt: at få den blege og rystede Albin til at bekende og tilstå, så de sammen kunne have fuldført bekendelsens og tilgivelsens forvandling på den hellige jord.

## Litteratur

- Arendt, Hannah. *Menneskets vilkår*, Gyldendal: Gylling, 2008.
- Boas, Kirsten. "Når præsten bliver en Madonna-skikkelse. Interview med Ida Jessen". *Kristeligt Dagblad*, 11.01.2006: 6.
- Brudholm, Thomas. *Resentment's Virtue. Jean Améry and the Refusal to Forgive*. Temple University Press: Philadelphia, 2008.
- Gunder Hansen, Nils. "Det kan være en dyd at bære nag. Anmeldelse af Thomas Brudholm *Resentment's Virtue*". *Kristeligt Dagblad*, 24.05.2008a: 12.
- . "Vi er ved at miste sansen for tilgivelse. Interview med Thomas Brudholm". *Kristeligt Dagblad*, 13.06.2008b: 6.
- Henningsen, Hans. "Kan mennesker tilgive, når kun Gud er god. Efterfølgelse og tilgivelse i Ida Jessens *Det første jeg tænker på*", in Bjerg, Svend og Monrad, Marie K. (red). *Jesus som bogorm. Jesusfiguren i nyere skandinavisk litteratur*. Alfa: København, 2009.
- Jessen, Ida. *Det første jeg tænker på*. Gyldendal: Gylling, 2006.
- Kemp, Peter. *Filosofiens verden*, Tiderne Skifter: Viborg, 2012.
- Løgstrup. K. E. *Den etiske fordring*. 1956. Gyldendal: Haslev, 1986.
- Petersen, Jørn Henrik og Lis Holm Petersen. "Manden der blev sin egen – Løgstrup og velfærdsstaten", in Nils Gunder Hansen, Jørn Henrik Petersen og Klaus Petersen (red.). *I himlen således også på jorden? Danske kirkefolk om velfærdsstaten og det moderne samfund*, Syddansk Universitetsforlag: Odense, 2010.
- Rifbjerg, Synne. "Man bliver jo trøstet af sproget. Interview med Ida Jessen". *Weekendavisen*, 13.01.2006: sec.3, 3.
- Schousboe, Karen. "Præsteliv gennem tiden", in Wiberg Petersen, Else Marie (red.). *Se min kjole. De første kvindelige præsters historie*. Samlerens Forlag: Viborg, 1998.
- Sørensen, Villy. "Velfærdsstat og personlighed", in Sørensen, Villy. *Digtene og dæmoner*. 1959. Gyldendal: København, 2003.

---

<sup>1</sup> I tredje bind af Ida Jessens trilogi om Hvium, romanen *Børnene*, afsløres det faktisk, at det var både Albin og Manne, der var sammen i den røde Ford Escort, der kører Gustav ned. De to havde en affære og er i situationen kåde og erotisk opstemte; de kører uopmærksomt, men det er ikke i teksten tydeligt, hvem af de to, der egentlig sidder ved rattet. Men Lisa viser sig altså at have delvist ret i sin mistanke, og Manne tager hele skylden på sig, fordi hun i sin næsegruse forelskelse vil gøre "alt" for Albin.

<sup>2</sup> "At gøre dem offentlige perverterer deres væsen og underminerer deres værdi. Man åbner i hvert fald en Pandoras æske af muligheder for hykleri. Det er svært at dømme om, hvad der foregår, og i diskussioner om Sandhedskommissionen kan man ofte fornemme, at deltagerne ser, hvad de ønsker at se. Der var selvfølgelig folk, der satte sig i scene som angerfulde uden reelt at være det. En journalist fulgte efter en politimand, der lige havde angret dybt inde i salen, og spurgte ham, om han så mente det. "Fuck no!" Med hensyn til dem, der gav udtryk for en befrielse efter beslutningen om at tilgive, så skal man også være påpasselig over for en vis fascination af det magiske øjeblik, det er lige nu, det sker. Men man bør selvfølgelig opsøge folk et par måneder, måske endda et par år efter den tilsyneladende befrielse. Og da viser det sig desværre ofte, at den umiddelbare

---

lettelse, folk kan føle, når de har aflagt vidnesbyrd, ikke nødvendigvis holder så længe. Men det kan så have andre grunde, end at de ikke mente det dengang i øjeblikket. Traumerne kan være så dybe, at de altid vil hænge ved. De kan også være blevet lovet noget, en form for compensation, der så alligevel ikke er kommet. Eller det kan være et vidnesbyrd om, at tilgivelsen er spændt ud mellem en beslutning, der kan være momentan, og en proces, der kan være uafsluttelig.”

*Det er interessant, at tilgivelsens øjeblik også er et tv-transmitteret øjeblik. Man kan ofte have fornemmelsen af, at folk agerer anderledes på tv, end de ellers ville, fordi der er en beruselse ved opmærksomheden ...*

”– Ja, og i Sydafrika havde man sunget salmer, der var store bannere med ’sandhed og forsoning’ og en karismatisk biskop i lilla gevandter, som nærmest gjorde ethvert udtryk for tilgivelse til noget helligt. Selvom ingen bliver tvunget til at tilgive, kan der ligge et helt normativt ’script’ klar, der skal styre begivenhederne et bestemt sted hen. I et BBC-program prøvede man under Tutus tilstedeværelse at arrangere lignende møder mellem gerningsmænd og pårørende til ofre. Ved en lejlighed rakte en kvinde hånden frem til gerningsmanden, men da han ikke bare tog den, men også lagde sin anden hånd over hendes, kunne hun ikke tage mere, hun trådte ud af ’scriptet’ og løb skrigende væk. Tutu er jo ikke uden humor, så han har selv snakket om, at tilgivelse er en vældig vækstindustri. Men jeg mener, at man – inklusive Tutu – har pumpet tilgivelsen op til noget, den ikke kan bære eller ikke kan magte – et terapeutisk redskab, en politisk strategi, en ukvalificeret dyd. I virkeligheden kan man miste sansen for den dyd, som tilgivelse faktisk kan være, ved ukritisk at ”booste” den og fremstille den som den eneste og bedste respons på selv den værste uret. Eller ved at blive så forhuppet på at få andre til at tilgive, at man bliver blind for de gode grunde, der kan være til, at de bør lade være” (Gunder Hansen 2008 b).